

Stanisław Janeczek, *Filozofia – nauka – religia. Studia i szkice z dziejów kultury intelektualnej*, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2018, ss. 421 (ISBN 978-83-65031-09-9)

Opublikowana w 2018 roku w Wydawnictwie Marek Derewiecki praca, pt. *Filozofia – nauka – religia. Studia i szkice z dziejów kultury intelektualnej* składa się z tekstów drukowanych wcześniej w czasopismach i monografiach zbiorowych. Przedsięwzięcie wydawnicze tego rodzaju ma sens wówczas, gdy mamy do czynienia z dorobkiem naukowym o ustalonej, wysokiej renomie, a tak właśnie jest w niniejszym przypadku. Książk prof. Stanisław Janeczek, autor recenzowanej pracy, jest wybitnym historykiem filozofii nowożytnej, w tym głównie filozofii polskiej, badaczem i znawcą kultury filozoficznej polskiego i zachodnioeuropejskiego oświecenia. Trudno dzisiaj badaczowi dziejów polskiego oświecenia napisać tekst bez odwołania się do prac ks. S. Janeczka, co świadczy o tym, że poczynione w nich ustalenia mają charakter nowatorski, odkrywczy, wyznaczający, dla wielu badaczy także w sensie metodologicznym, kierunki prowadzonych badań. Zgromadzenie w jednym tomie prac rozproszonych po różnych monografiach jest uzasadnione również dlatego, że pozwala uchwycić nie tylko wszystkie obszary zainteresowań badawczych ich autora, co zostało oddane w tytule recenzowanego tomu: *Filozofia – nauka – religia*, ale odsłania też narzędzia i metody badawcze, co w przypadku badań z zakresu historii filozofii ma niebagatelne znaczenie. W końcu umożliwia także uchwycenie tendencji badawczych, ogólnych refleksji i wniosków, co nie zawsze w przypadku pojedynczego tekstu skoncentrowanego na wybranym problemie jest możliwe. Podtytuł niniejszego tomu brzmi: *Studia i szkice*. W istocie wszystkie teksty mają charakter rozbudowanych studiów, na pewno nie „szkicowych” w potocznym rozumieniu. Podejrzewam, że to skromność i przekonanie, iż dzieło ma w pewnym zakresie

charakter otwarty, kazała autorowi użyć tego określenia. Pomieszczone w niniejszym tomie studia dotyczą, tu jeszcze raz odwołajmy się do tytułu: filozofii, nauki i religii. Przy czym, co warto zaznaczyć, w wielu tekstach owe dziedziny wraz ze specyficznymi dla nich problemami wzajemnie się przenikają, co ma związek z przyjętą przez ks. S. Janeczka metodologią. Nawiązuje ona do postulatów J. Lelewela i S. Swieżawskiego, których dokonaniom na polu metodologicznym poświęca osobne studium. Wieloletnie samodzielne badania dotyczące m.in. polskiej kultury filozoficznej okresu oświecenia, w tym rozległe studia dotyczące Komisji Edukacji Narodowej czy historycznofilozoficznych uwarunkowań nowożytnej koncepcji logiki, zaowocowały wypracowaniem własnego warsztatu badawczego. W jego ramach ks. Janeczek umieścił zarówno historię recepcji, jak też historię oddziaływania tekstu uwzględniającą w badaniach określonych filozoficznych postulatów i ich interpretacji szeroki kontekst światopoglądowy, instytucjonalny i polityczny. Uzupełnione o wiele szczegółowych metod tworzą oryginalne, historyczne podejście, które ks. Janeczek określił mianem „historii kultury intelektualnej”. W jej obrębie umieścił historię kultury filozoficznej oraz historię nauki i historię światopoglądu. Odkrycie „wielowątkowości” uwarunkowań nowożytnej koncepcji logiki było, jak stwierdza ks. Janeczek, impulsem do podjęcia szerokich badań dotyczących statusu oraz metod postrzegania i uprawiania nie tylko filozofii, ale i nauki. W Części I recenzowanego tomu (*Oryginalność a standardy w kulturze europejskiej*) znajdujemy teksty będące owocem tej pracy, tj. zawierające nie tylko charakterystykę kultury filozoficznej XVI, XVII i XVIII wieku, ale też kultury naukowej typowej dla tzw. drugiej scholastyki, która, co wykazuje autor, poprzez obecność w akademickiej i szkolnej dydaktyce, wywarła znaczący wpływ na kształtowanie się mentalnych standardów ówczesnych elit. W perspektywie tej kultury ks. Janeczek przedstawia twórczość F. Bacona, R. Descartesa (*Racjonalizm a empiryzm w historii nowożytnej teorii nauki – Francis Bacon i Rene Descartes*), B. Pascala (*Integralność poznania ludzkiego w ujęciu Błażeja Pascala*), J. Locke’a (*Racjonalizm kultury intelektualnej Johna Locke’a*), E. Condillaca (*Przejawy refleksji metafizycznej w filozofii Etienne’a Bennota de Condillaca, Kartezjanizm teorii nauki E. B. de Condillaca*) i Jean’a Le Rond d’Alamberta (*Koncepcja nauki Jeana Le Rond d’Alamberta*). Obok „referująco-interpretacyjnego” sposobu omawiania poglądów dawnych myślicieli ks. Janeczek przedstawia też ich rozważania na tle swoistego kontekstu, w tym współczesnych im prądów filozoficznych (intelektualnych), wskazuje inspiracje obejmujące nie tylko filozofię, ale zjawiska „z szeroko pojętego życia kulturowego i społecznego”.

Rozdział ostatni Części I poświęcony jest kontekstowi światopoglądowemu przemian dokonujących się w obrębie filozoficznej i naukowej kultury czasów nowożytnych. Rozważania przedstawione w Części I zmierzają do uchwycenia ogólnych tendencji, a osadzenie ich w intelektualno-kulturowym tle epoki pozwoliło na oryginalne i nowatorskie ukazanie filozofii oświeceniowej. Wbrew tendencjom do ukazywania oświecenia jako epoki zdominowanej przez tendencje sekularyzacyjne, naturalistyczne i liberalistyczne, ks. Janeczek podkreśla, że integralnym składnikiem kultury oświecenia była też filozofia i etyka chrześcijańska. Oświecenie chrześcijańskie, dowodzi ks. Janeczek wbrew rozpowszechnionym współcześnie interpretacjom, nie funkcjonowało poza zjawiskami specyficznymi dla ówczesnej kultury, ale w sposób krytyczny i twórczy w niej uczestniczyło. W Części II (*Oblicza polskiej kultury*) zawarto studia dotyczące wybranych problemów i zagadnień polskiej kultury intelektualnej. Jej cechy swoiste zostały ukazane na szerokim tle uwzględniającym dzieje zachodniej kultury intelektualnej. Część II otwiera studium poświęcone statusowi filozofii Boga i filozofii religii w czasach oświecenia (*Od filozofii Boga do filozofii religii w dobie oświecenia*). W ramach tego studium znajdujemy fragment poświęcony filozoficznym, historycznym i społeczno-politycznym poglądom Hugona Kołłątaja. Wszechstronne i pogłębione analizy ukazują Kołłątaja nie tylko jako myśliciela typowego dla epoki oświecenia, ale też w wielu aspektach wykraczającego poza standardy wyznaczone przez główne prądy ideowe tej epoki. Empiryczna filozofia religii Kołłątaja nie była wolna od metafizyki i wprawdzie refleksje dotyczące natury Boga umieszczała w obszarze teologii, to jednak „nie wahała się podtrzymywać podstawowych tez filozofii chrześcijańskiej w duchu arystotelesowsko-tomistycznym”. Ks. Janeczek polemizuje także z poglądami przypisywanymi Kołłątajowi głoszenie deizmu. Wprawdzie, stwierdza ks. Janeczek, miał on wiele sympatii dla religii naturalnej, to jednak, co wynika z analizy jego tekstów poświęconych dziejom filozofii religii, była ona zakorzeniona w „pierwotnym objawieniu udzielonym przez Boga pierwszym ludziom”. Teza ta, w interpretacji ks. Janeczka sprzeczna jest z fundamentalnym założeniem deizmu głoszącym naturalistyczne pochodzenie pierwotnej religii. Nie-deistyczny charakter ma też u Kołłątaja uznanie osobowej natury Boga i idea Opatrzności Bożej. W interpretacji ks. Janeczka Kołłątaj, wbrew tendencjom (epistemologicznej kulturze) specyficznym dla oświecenia, głosi ideę filozofii służącej „racjonalnemu uprawomocnieniu światopoglądu”, a więc w konsekwencji „zachowuje elementy choćby fizykalistycznie zabarwionej filozofii Boga” uzasadniającej zarówno jego istnienie, jak też naszkicowanie Jego na-

tury. W kolejnej części pracy zamieszczono portret wybitnego przedstawiciela polskiego Oświecenia, Stanisława Staszica (*Sylwetka intelektualna Stanisława Staszica*). Twórczość Staszica była, w interpretacji ks. Janeczka, przejawem mentalności typowej dla oświecenia. Staszic koncentruje się na badaniach szczegółowych opartych na matematyczno-fizycznym przyrodoznawstwie, w epistemologii łączy empiryzm metodologiczny F. Bacona z empiryzmem genetycznym J. Locke'a, preferuje metodę indukcyjną. Filozofię drugiej scholastyki jako przesiąkniętą spekulatywizmem i autorytaryzmem uznaje za „zaporę” dla rozwoju nauki. W myśli społecznej „łączył pragmatyczny realizm z oświeceniową utopią w duchu Jeana J. Rousseau”. Pozostawanie Staszica w kręgu oddziaływania empirystyczno-racjonalistycznej epistemologii doprowadzi, w interpretacji ks. Janeczka, do „rozdarcia” między typem myślenia ukształtowanym wedle wzorców typowych dla oświecenia a prywatnymi przekonaniami religijnymi (wiera pojęta fideistycznie). Kolejne studium poświęcone jest twórczości wybitnego przedstawiciela polskiej filozofii romantycznej, Augusta Cieszkowskiego. Przedmiotem szczególnego zainteresowania autora jest tu filozoficzno-religijne dzieło Cieszkowskiego *Ojciec nasz*, uznawane za jedno z najwybitniejszych dokonań będących przejawem świadomości mesjanistycznej. Książka Janeczka zwraca uwagę na trudności związane z określeniem charakteru i specyfiki religijnego wymiaru tego dzieła. Przytacza i analizuje powojenne interpretacje *Ojciec nasz*, m.in. A. Walickiego, W. Sajdek, A. Wawrzynowicza, P. Bartuli, E. Starzyńskiej-Kościuszko, S. Pieroga, M. N. Jakubowskiego, A. Roszkowskiego, A. Żółtowskiego. W opinii ks. Janeczka *Ojciec nasz* należy traktować jako przejaw „autentycznej postawy chrześcijańskiej”. Inspiracją religijną było tu chrześcijaństwo, choć sięga ona głębiej, niż przedstawia to broniąca racjonalnej argumentacji klasyczna, arystotelesowsko-tomistyczna filozofia. Analogii dla dokonania Cieszkowskiego autor doszukuje się w idei autotranscendencji człowieka. Dzieło Cieszkowskiego należy interpretować konsekwentnie w perspektywie religijnej. Z tego zaś wynika, że refleksja Cieszkowskiego „nad ludzkimi dziejami jest raczej nie filozofią dziejów, ale ich teologią”. Trudności związane z niemożliwością przyporządkowania pewnych stwierdzeń Cieszkowskiego i przedstawienia ich jako zgodnych z ortodoksją, nie upoważnia, w opinii ks. Janeczka, „do powątpiewania o szczerości jego intencji, jak i ich urzeczywistnienia nie tylko na gruncie chrześcijaństwa, ale i katolicyzmu”. To niezwykle ważny głos w trwającym już dziesięciolecia sporze o heterodoksalność religijnego przesłania *Ojciec nasz*. Do intelektualnej tradycji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego nawiązują teksty poświęcone działalności i twórczości

Idziego B. Radziszewskiego (*Idzi B. Radziszewski – filozof i założyciel KUL*), Stefana Swieżawskiego (*Metodologia historii filozofii w ujęciu Stefana Swieżawskiego*), Mieczysława A. Krąpca (*Mieczysław A. Krąpiec – twórca lubelskiej szkoły filozofii klasycznej*) i Karola Wojtyły (*Zamiast zakończenia. Rozważania Jana Pawła nad znaczeniem filozofii nowożytnej dla współczesnej kultury*). W studium poświęconym I. B. Radziszewskiemu ks. Janeczek eksponuje jego związek z tomizmem lowiańskim, który charakteryzował się otwarciem na osiągnięcia nowożytnej nauki, uniwersalizmem oraz „ostrożnością w ocenianiu ortodoksji religijnej”. Wskazuje oryginalne rozstrzygnięcia, ale też te fragmenty rozważań I. B. Radziszewskiego, w których owej oryginalności zabrakło. W studium poświęconym metodologii historii filozofii ks. Janeczek przybliży refleksje S. Swieżawskiego dotyczące natury historii filozofii, koncentrując się na teoretycznym („programowym”) ich aspekcie. Skrupulatnie odtwarza poszczególne etapy kształtowania się metodologii historii filozofii Swieżawskiego, jej fundamentalia, a także przywołuje głosy polemiczne. W zakończeniu, za Swieżawskim, podkreśla rangę historii filozofii dla filozofii i znaczenie warsztatu w pracy historyka filozofii oraz wypowiada myśl o znaczeniu historii filozofii w kształtowaniu „autentycznego człowieczeństwa, co stanowi niezbędne podłoże życia religijnego, odsłaniając przy tym bogactwo znaków czasu, w których musi się ono urzeczywistnić”. „Bohaterem” kolejnego studium jest M. Krąpiec, twórca Lubelskiej Szkoły Filozofii Klasycznej, którego działalność i dokonania intelektualne ks. Janeczek przedstawia w szerszym kontekście uwzględniającym środowisko uczonych działających na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Studium zawiera wszechstronną charakterystykę Szkoły, w szczególności zaś koncentruje się na omówieniu systemu stworzonego przez M. Krąpca. Książd Janeczek wskazuje liczne inspiracje leżące u źródeł twórczości M. Krąpca, chociaż podkreśla jednocześnie, że były one w sposób twórczy przekształcane, dając w rezultacie rozbudowany, oryginalny i zwarty system. W ostatnim studium (*Zamiast zakończenia. Rozważania Jana Pawła nad znaczeniem filozofii nowożytnej dla współczesnej kultury*) ks. Janeczek przedstawia refleksje Jana Pawła II dotyczące filozofii nowożytnej (oświeceniowej) i jej oddziaływania na kulturę współczesną, począwszy od ogólnej charakterystyki kultury oświecenia, przez negatywną ocenę etycznych kategorii oświeceniowych, po krytyczny osąd społeczno-kulturowych dokonań oświecenia. Wśród tych ostatnich, co odnotowuje ks. Janeczek, Jan Paweł II wskazał też elementy pozytywne („owoce dobra na glebie oświecenia”), czyli idee wolności, równości i braterstwa. Książd Janeczek wykazuje, podążając śladami refleksji Jana Pawła II,

oświeceniowe korzenie współczesnych „ideologii zła”, z drugiej zaś strony podkreśla, że „papieska opcja”, doszukując się dobra w oświeceniowej kulturze, przekonuje, że oświecenie może też być „podobnie jak kartezjanizm, sojusznikiem w obronie racjonalności” przed różnymi formami (newage, anarchizm metodologiczny, postmodernistyczna destrukcja) współczesnego irracjonalizmu.

Recenzowany tu tom został przygotowany z dbałością o klarowność struktury, a jednocześnie tak skonstruowany, że poszczególne studia można czytać oddzielnie. Dopiero jednak lektura całości daje wyobrażenie o rozległości badawczych zainteresowań ks. Janeczka i prawdziwie mistrzowskim warsztacie historyka filozofii. Obok, powtórzmy, „referująco-interpretacyjnego” sposobu omawiania poglądów innych myślicieli ks. Janeczek przedstawia też owe poglądy na tle szerokiego kontekstu (w tym współczesnych danemu myślicielowi prądów filozoficznych), wskazuje nie tylko na inspiracje filozoficzne, ale też zjawiska obejmujące szeroko pojętą kulturę i życie społeczne. Podkreślić trzeba także takie elementy stylu uprawiania historii filozofii przez ks. Janeczka, jak obiektywizm i krytycyzm. Dominujące w jego refleksjach spojrzenie ufundowane w tradycji chrześcijańskiej nie przesłania faktów ani ich nie pomija wówczas, gdy w jakimś aspekcie nie są z nią zgodne. Niezwykła erudycja połączona jest w twórczości ks. Janeczka ze świadomością znaczenia metodologii w badaniach z zakresu historii filozofii. Zamiłowanie do historii filozofii, obrona jej statusu i znaczenia, wydają się nie do przecenienia w czasach dominacji filozofii analitycznej. Zgromadzone w tomie studia potwierdzają też, że bycie historykiem filozofii nie wyklucza bycia filozofem, co uwidacznia się w licznych oryginalnych interpretacjach szczegółowych zagadnień filozoficznych z zakresu logiki, metafizyki czy epistemologii. Dzieło księdza Profesora, jak mierniam, znajdzie czytelników nie tylko wśród profesjonalnych historyków filozofii, ale także szerokiego grona odbiorców zainteresowanych nowożytną filozoficzną i naukową kulturą europejską.

Ewa Starzyńska-Kościuszko
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn, Polska
e-mail: evakosciuszko@interia.pl